

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 75 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 75 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

GÖÇ SÜRECİNDE DİN RELIGION IN THE MIGRATION PROCESS

Hasan Ali YILMAZ*

Öz

Bu makale, dinin göç sürecindeki rollerini inceleyecektir. Çalışmamız göç sürecini ayrılık, yolculuk ve yerleşme olmak üzere üç aşamada ele alacaktır. Çalışmamız teorik olarak işlevsel ve yaşayan din yaklaşımlarını kullanacaktır. İşlevsel yaklaşımla dinin, dini kurumların ve inanç temelli örgütlerin göçmenler için rolleri incelenecektir. Yaşayan din yaklaşımı ile resmi ve yazılı dinin dışında kalan dini pratikler, ritüeller, bilgiler, etkinlikler ve kimlikler gibi dini kaynakların rolleri vurgulanacaktır. Metodolojik olarak, çalışmamız, nitel yöntemi kullanan din-göç ilişkileri çalışmalarına daha fazla yer verecektir. Bu derleme çalışmamız, göç bağlamında dinin rolleri üzerine olan kaynaklardaki tartışmaları ve sonuçları bir araya getirecektir. Araştırmamızda aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ayrılma aşamasında, dini kaynaklar ve kurumlar göçmenlere manevi ve psikolojik destekle birlikte rehberlik sunarak yolculuğa hazırlar. Yolculuk aşamasında din ve dini kurumlar göçmenlere refakatçilik eder, haklarını savunur, sosyal ağlar, manevi destek sağlar. Bu rollerle birlikte göçmenlere insani ve fiziksel zorluklarla ve risklerle mücadele etmede yardım eder. Yerleşme döneminde, göçmenlere manevi ve psikolojik destek vererek yalnızlık, belirsizlik, yabancılaşma hisleriyle baş etmesine yardım eder. Ayrıca, dini kaynaklar ve kurumlar göçmenlere, kimliklerinin devam etmesini ve sosyalleşmelerini sağlayan mekânlar üretmesini sağlar. Ancak, dinlerin göçmenler için her zaman olumlu neticesi olmaz. Dini kimlikler ve aidiyetler göçmenler ve ev sahibi toplum arasında "biz" ve "onlar" olarak ayıran sınırlar oluşmasına da neden olur. Araştırmamız, mevcut göç-din ilişkileri araştırmalarındaki bilgi birikimini bir araya toplamayı amaçlar. Bu yolla özellikle son yıllarda milyonlarca yasadışı göçmene/sığınmacıya ev sahipliği yapan ve iç göçün sayıca fazla olduğu ülkemizde göç-din ilişkilerinin inceleyen araştırmacılara yardım etmeyi arzular.

Anahtar Kelimeler: Din, Göç, Roller, Dini Pratikler ve Kurumlar.

Abstract

This study examines the roles that religion plays in the migration process by reviewing existing literature on interaction between religion and migration. This paper discusses the migration process in three stages as departure, journey and settlement. The study employs functional and living religious approaches as theoretical frames. With functional approach, the roles of religion, religious institutions and faith-based organizations for immigrants will be investigated. With the lived religion approach, roles of religious resources for migrants, such as religious practices, rituals, information, activities and identities that are outside of official and prescribed religion will be investigated. Methodologically, the study presents and discusses on results ethnographic researches. This literature review highlights the following results. During the leaving phase, religious resources and institutions prepare immigrants for the journey by providing guidance along with spiritual and psychological support. During the journey, they enable migrants to cope with human and nature-based difficulties, dangers and risks. Also they accompany immigrants, advocate their rights, provide social networks and moral support. During the settlement phase, religious resources and religious institutions help migrants to cope with feelings of loneliness, uncertainty and strangeness, as well as economic, emotional and psychological anxiety, by providing moral and psychological support. In addition, religious resources and institutions help migrants to produce spaces of belonging, (re)construct identity and to interact with immigrant communities in places of settlement. However, religion does not always plays positive roles in migration process. Religious identities cause to construct boundaries between migrants and host communities. This review aims to gather discussions and findings from a limited studies on immigration and religion. In this way, it aims to help future researchers who study on interaction between migration and religion in Turkey, which has hosted millions of illegal immigrants/asylum seekers in recent years and has a high number of internal migration.

Keywords: Religion, Migration, Roles, Religios Practices and Institutions.

* Dr. Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3105-6691>, hali.yilmaz@igdir.edu.tr

Giriş

Tarih boyunca insanlar, ekonomik, güvenlik, siyasi ve dini sebeplerden dolayı bir coğrafi bölgeden başka bir bölgeye göç ederler. Göç, ekonomik, kültürel, hukuki, psikolojik, toplumsal ve dini boyutları ve sonuçları olan bir olgudur. Bu yüzden, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerini temel alan araştırmacılar tarafından ele alınan çok boyutlu bir konudur. 1990'lardan sonra din sosyologları göç bağlamında din üzerine çalışmalar yapmaya başlamışlardır (Saunders vd., 2016, 3). Din sosyologları dinin göç deneyimlerini açıklamada ve anlamada araştırmacılara yardım ettiğini belirtirler. Ager ve Ager'e (2016, 300) göre, göç çalışmalarında din üzerine düşünmek göçmenin deneyimini anlama konusunda bir tercih değil, zorunluluk olmalıdır; çünkü din, göçün bir parçası değil, belirleyicisidir. Eppsteiner ve Hagan'a (2016, 49) göre, "eğer göçmenlere neden ve nereye göç edecekler ile ilgili sorular sorarsan, onlar ekonomik nedenlerden dolayı göç etmeye karar verdiklerini ve akrabalarının yaşadıkları yerlere göç edeceklerini söyleyeceklerdir; fakat onlara ayrılıkta ve yolculukta karşılaştıkları tehlikeler ve risklerle nasıl başa çıktıklarını sorarsan, çoğu ilahi yardım sayesinde diyeceklerdir." Din ve göç arasında göz ardı edilemeyecek bu ilişkiyi Bava'nın şu veciz sözü özetler: "Göç dinin kalbinde... Din de göçün kalbindedir." (Bava, 2011, 494).

Din ve göç arasında güçlü bir etkileşim olmasına rağmen, din, göç araştırmacıları tarafından ırk, etnisite, cinsiyet ve ekonomi konuları kadar ilgi görmemiştir. Bu durumun bazı nedenleri vardır: Öncelikli olarak, sosyal bilimcilerin dine karşı önyargılı ve toplumsal yaşamda kutsalın varlığını reddetme eğiliminde olmalarıdır. Ayrıca, modernleşmeyle birlikte dinin fert ve toplum yaşamındaki önemini kaybedeceği beklenmiştir (Saunders vd., 2016, 3-4). Ülkemizde de göç araştırmalarında din yukarıdaki benzer nedenlerden dolayı araştırılmamıştır (Korkmaz, 2011). Ayşe Saktanber (2005), Şerif Mardin'in Türkiye'de sosyal bilimcilerin, dini geçmişin kalıntısı olarak gördüklerini ve üzerinde düşünmek istemedikleri eleştirisini bize aktarır (814). Bu ifadeler bize göç bağlamında dinin sosyal bilimciler tarafından rağbet gören bir alan olmadığını gösterir. Ancak, Türk sosyal bilimlerindeki bu eksikliği, din sosyologları göç ve din ilişkilerini inceleyerek doldurmaya çabalamışlardır. Makalemizde bu değerli araştırmalardan seçici ve sistematik bir şekilde alıntılar yapılacaktır.

Araştırmamız, göç sürecini ayrılık, yolculuk ve yerleşme olmak üzere üç aşamada ele alır. Bu aşamaların her birinde göçmenler, belirsizlikler, korkular, kaygılar, yalnızlık, yabancılaşma ve memleket özlemi deneyimlerler (Eppsteiner ve Hagan, 2016, 49-60). Göçün bu duygusal sonuçları ortaya çıkarmasının nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Göçmenlerin memleketlerinden ve sosyal ilişkilerinde ayrılması; yolculuğun, özellikle kaçak göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler için, tehlikeli olması; yeni yerin yaşamına ve düzenine eklenme çabası gibi nedenler gösterilebilir. Din, dini kurumlar (kiliseler ve camiler), kuruluşlar (inanç temelli örgütler) ve dernekler göçmenlere rehberlik, manevi koruma, destek, dayanışma, refakatçilik ve sosyal ağlar sağlayarak göçmenlerin yaşadığı duygusal deneyimleri bertaraf etmesinde onlara yardım eder (Hagan, 2008, 1145-1162). Erkan (2016), göçmenlerin yaşadığı belirsizlikler, güvensizlikler ve risklerle mücadele edebilmesi ancak dinin sunduğu kaynaklar ve cemaatleşmeyle mümkün olduğunu iddia eder (61). Knott (2016), dinin bu rollerini göçmenler için vize almak, gerekli parayı elde etmek ve iş bulmak kadar önemli olduğunu vurgular (75). Böylelikle, din ve dini kurumlar göç neticesinde ortaya çıkan ekonomik, sosyal riskler, belirsizlikler ve yalnızlıklarla mücadele etmede etkili bir faktör olarak belirir.

Bu noktada göç aşamalarının göçmenlere etki boyutunu ve dinin rollerinin anlaşılması için göçmen tanımlarını gözden geçirmemiz faydalı olacaktır. Göçmenler iradi olup olmamasına bağlı olarak zorunlu ve gönüllü olarak ikiye ayrılır. Zorunlu göçmenler [*forced migration*] doğal ve insani afetler ve felaketlerden kaynaklanan tehditler sonucu yaşadığı bölgeyi ya da ülkeyi terk etmek zorunda kalanlardır (Perruchoud ve Redpath-Cross, 2016, 103). Zorunlu göçmenler mülteci ve sığınmacı olmak üzere iki gruba ayrılır. Mülteciler [*refugees*], ırkı, dini, tabiiyeti, görüşleri ve aidiyetleri yüzünden zulüm görme korkusu nedeniyle başka ülkeden koruma isteyen kişilerdir (65). 1984 Cartagena Bildirisi, sığınma nedenlerine şiddet, dış saldırı, çatışmalar, insan hakları ihlallerini ve kamu düzeninin bozulmasını da eklemiştir (65). Sığınmacılar [*asylum seekers*], mülteci statüleri henüz resmi olarak tanınmamış kişilerdir (74). Yasadışı göçmenler [*irregular migration*] geçerli bir pasaportu ya da seyahat belgesi olmadan uluslararası bir sınırı geçenler için kullanılır (Perruchoud ve Redpath-Cross, 2016, 26). Gönüllü göçmenler ise, daha iyi bir yaşam ve ekonomik fırsatlara sahip olabilmek için ülke içi ve ülke dışına göç edenleri tanımlar.

Göç araştırmalarında, zorunlu ve gönüllü göç kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldığı gözlenir. Ancak, yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere, karar verme, ayrılık ve yolculuk aşamaları zorunlu ve kaçak göçmenler için riskleri, belirsizlikleri, tedirginlikleri ve gerginlikleri beraberinde getirecektir (Gündoğan, 2015, 61). Bu dönemlerde, zorunlu ve kaçak göçmenlerin dini kaynaklara, mevcut

olan dini kurumlara ve din adamlarına güvenmeleri daha anlamlı olur. Zaten, ayrılık ve yolculuk aşamalarında dini yaşam hakkındaki çalışmalar belirli bölge ve ülke vatandaşları üzerine odaklanır. Bu çalışmalar, Afrika'dan Avrupa'ya ve Latin/Orta Amerika'dan Kuzey Amerika'ya olan zorunlu ve yasadışı göçmenlerle sınırlı kalmıştır (Sarat, 2013, 29-53). Bu alandaki boşluğu doldurmak için birçok din sosyoloğunun yaptığı gibi gönüllü, zorunlu ya da kaçak göçmenler üzerine yapılan araştırmalardan çıkan sonuçlar diğer göçmen türleri için de değerlendirilebilir (Erkan, 2016; Knott, 2016).

Araştırmamız, teorik olarak işlevsel yaklaşımı kullanır. İşlevsel yaklaşım, dinin fertlere ve toplumlara ne gibi işlevleri olduğunu vurgular. Bu yaklaşıma göre, dinin özü veya ne olduğu ile ilgili bir yorum yapılmaz, bunun yerine, dinin fert ve toplum hayatında ne yaptığı ön plana çıkarılır. İşlevselci araştırmacılara göre, dinin, toplum hayatında bütünleşme, birlik, düzen, süreklilik sağladığı vurgulanır. Fert yaşamında ise, din, psikolojik ve duygusal rolleri olan bir araçtır (Kurt, 2008, 75-78). Talcott Parsons'a göre, dinler, hayal kırıklıklarının, çatışmaların ve engellemelerin üstesinden gelmede insanlara yardım eder (Kurt, 2008, 80). Sezen (2017), dinin ümitsizliğe, düzensizliğe, çaresizliğe, acze ve dağınıklığa karşı fertlere, manevi ve psikolojik destek sağladığını iddia eder. İşlevsel yaklaşımda, dinin, insanilik niteliği ön plana çıkarılır, dine, insan ürünü olarak yaklaşılar ve dinin toplumsal boyutuna vurgu yapılır (Usta, 2020, 55). Göç bağlamında, din ve dini kurumlar güçlü manevi bir rehber, arabulucu, koruyucu ve çare olarak görülmüştür (Eppsteiner ve Hagan, 2016, 50).

İşlevsel yaklaşıma ilaveten yaşayan din kuramı da araştırmamızda kullanılacaktır. Bu kurama göre, resmi, kurumsal ya da yazılı dini de göz önüne alarak, gündelik yaşam pratiklerinde saklı olan ama çoğu zaman din dışı kabul edilen dini objeler, pratikler ve ritüellere ayrı bir önem verir (Ammerman, 2007, 172). Yaşayan din kuramına göre, insanlar din-dışı görülen mekânları, bedenleri, ağaçları, mezarları ve su kaynaklarını kutsallaştırırlar (Woodhead, 2013, 15-17). Çoğu zaman yaşayan din, yerel kültür ve coğrafya ile sınırlı halk inanışları ya da popüler din olarak adlandırılır. Din adamları ve araştırmacılar tarafından bu inanışlar hurafe, bidat veya batıl olarak ve "otantik" İslam'ı geri getirmek için ortadan kaldırılması gerektiğini iddia ederler (Günay, 2003, 57). Ancak, din sosyologları, halk inanışları ya da popüler din gündelik yaşamda, etkinliklerde ve kutlamalarda resmi dinin yanında yaşamakta olduğunu ve toplumsal yaşamda önemli rolleri olduğunu belirtirler (Mardin, 1992).

Bu yaklaşım, göçmenlerin göç sürecinde yanlarında taşıdıkları, kullandıkları ya da uyguladıkları dini kaynaklara özel bir ilgi göstermemiz gerektiğini gösterir. Ayrıca, bu yaklaşıma göre, göçmenlerin bakış açısıyla dini kaynakların gündelik yaşamlarında ne anlama geldiğini anlamamızı sağlar. Diğer bir ifadeyle, göçmenleri göç sürecinin aktif bir aktörü olarak görmemiz gerektiğini sağlar. Yaşayan din yaklaşımı metodolojik olarak görüşme ve gözlem yöntemlerinin kullanıldığı etnografik çalışmaları öne çıkarır.

2) Göç Aşamasında Dinin Rollerini

2.1. Ayrılık Aşaması

Göçmenlerin ailelerinden ve memleketlerinden ayrılması finansal, psikolojik ve sosyal riskler, kaygı ve belirsizlik getirir. Bu aşamada, özellikle kaçak göçmenler ve zorunlu göçmenler, göçün başarılı geçip geçmeyeceği konusunda ciddi kaygılar yaşarlar (Khawaja vd., 2008, 497). Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) göç eden Meksikalı, Guatemalalı, Kosta Rikalı, El Salvadorlu kaçak göçmenler üzerine araştırmasında Jacqueline M. Hagan (2008), göçmenlerin ayrılmadan önce uzun ve tehlikeli yolculuklarını düşünüp kaygı, korku ve belirsizlik yaşadıklarını aktarır (3). Khawaja vd. (2008), Avustralya'da yaşayan Sudanlı mülteciler üzerindeki çalışmalarında, mültecilerin, ayrılık, üzüntü, belirsizlik ve parçalanmışlık yaşadıklarını tespit eder (497). Din sosyologları, kuraklık, depresyon, sel gibi felaket dönemleri ile göç ve yolculuk gibi sıkıntılı durumlarda, dinlerin insanlara maddi ve manevi yönden destek olduklarını belirtirler (Okumuş, 2016, 341). Göç ve din araştırmacıları, ayrılığa ilişkin bu deneyimlerin göçmenleri dine ve dini kurumlara yönlendirdiğini tartışır (Hagan ve Ebaugh, 2003). Hagan (2008), çalışmasına katılmış Meksikalı din adamına, göçmenlerin dine yönelmesinin nedenini sorduğunda şu cevabı alır: "Göçe ilişkin risk çok büyük, yolculukla ilgili belirsizlikler var ve maddi-manevi olarak insanlar göçe çok fazla yatırım yapmaktadırlar. Bu da kutsalın göçe müdahil olmasına neden olmaktadır." (2) Bu bölümde ayrılma aşamasında dinin ve dini kurumların rollerini inceleyeceğiz.

Ayrılma aşamasında göçmenler çeşitli bireysel ve toplu dini pratikler ve ritüeller yaparlar. Mayalı göçmenler üzerine yaptığı araştırmada Leah Sarat, göçmenlerin *ayuno* adını verdikleri özel bir ritüel yaptıklarını gözlemler. *Ayuno*, göç edecek kişi ve ailelerin bir gece öncesinden oruç tutmasıyla başlayan, sonraki gün kiliseye gitme, kilisede toplu dua etme, dini sohbet dinleme, ilahiler söylemeyle devam eden ve öğle vakti de orucun açılmasıyla sona eren bir ritüeldir. Sarat (2013), *ayuno* ritüelinin, göçmenleri ayrılığa

hazırlama ve göçün başarılı geçmesi amacıyla yapıldığını söyler (96-97). İlâveten, Hagan (2008), göçmenlerin memleketlerinden ayrılmadan önce kiliseleri, saygı duyulan din adamlarını ve hayatını kaybetmiş din adamlarının, akrabalarının mezarlarını ziyaret ettiklerini tartışır. Hagan, bu ziyaretler sırasında göçmenlerin kiliselere hediyeler sunduklarını, din adamlarıyla birlikte dua ettiklerini ve onlardan tavsiye istediklerini tespit eder. Ayrıca, Hagan, göçmenlerin aziz resimleriyle işlenmiş madalyonlar ve kartlar, dua kitapları ve tesbihler satın aldıklarını ve bunları “manevi vize” olarak gördükleri belirtir. Hagan’a göre, göçmenler, objelerin, figürlerin ve kitapların kendilerini yolculuk boyunca manevi olarak tehlikelerden ve zorluklardan koruyacağını inanırlar (26-50). Ayrılma aşamasında kilise gibi dini kurumların da göçmenler için önemli rolleri vardır. Van Dijk (1997), Avrupa’ya göç eden Ganalılar üzerinde yaptığı araştırmasında göçmenlerin ayrılmadan önce “dua kampları” adını verdikleri kiliselerde karizmatik olan din adamlarıyla birlikte oruç tuttuklarını ve dua ettiklerini gözlemler. Van Dijk, ibadetlerin göçmenlere koruma, yardım, dayanma hissi vererek göçe ilişkin belirsizlikler, tedirginlikler ve kaygılarla mücadele etmede yardım ettiğini tespit eder (143). Hagan’ın (2008) araştırmasına katılan göçmenler, “manevî yolculuk izni” gibi gördükleri kilise ziyaretlerini toplu ibadetlerin onlara manevî, psikolojik destek vererek göçe hazırladığını belirtirler (2008, 33-38). Bu örnekler, ayrılma aşamasında kiliselerin ve ibadetlerin göçmenlere manevi ve psikolojik destek sağlayarak göçmenleri tehlikeli ve bilinmeyen yolculuğa hazırladığını gösterir.

Ayrılma aşaması üzerine sınırlı sayıdaki araştırmalardan, göçmenlerin “yerel ayrılık ritüelleri ve ibadetleri” geliştirdiklerini gösterir. Ayrıca, tesbih, kitap, figür, ikon gibi dini objelerin ayrılırken göçmenler için önemli olduğu anlaşılır. Bu dini kaynakların (ritüel, pratik ve objeler) göçmenlere manevi koruma ve destek sağlayarak endişelerini, tedirginliklerini ve belirsizliklerini azalttığını ve onları yolculuğa hazırladığını tespit eder. Bu aşamayla ilgili gönüllü göçmenler üzerine de araştırmalar yapılmalı ve bu araştırmalardan çıkan sonuçlar bahsettiğimiz sonuçlarla kıyas edilmelidir. Bu çalışmalar bize göç nedenlerinin dini hayatı ve rolleri nasıl şekillendirdiğini gösterecektir.

2.2. Yolculuk Aşaması

Bu bölümde, yolculukta, dini kaynakların ve dinin kurumların rollerini inceleyeceğiz. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi yolculuk aşamasında din üzerine yapılan çalışmalar, (Afrika-Avrupa ve Güney/Orta Amerika-Kuzey Amerika) belirli göç güzergâhlarıyla birlikte Orta/Güney Amerikalı ve Afrikalı göçmenlerle sınırlıdır. Bu çalışmamız bu kaynaklardan besleneceğinden Hristiyanlığa ait pratiklerin, ritüellerin ve objelerin yanı sıra kiliselerin ve onlarla ilişkili inanç temelli örgütlerin rolleri örneklendirilecektir.

Yolculuk aşamasında göçmenlerin karşılaştığı zorluklar ve tehlikeler çoğunlukla devletlerin göç ve sınır politikalarından kaynaklanır. Özellikle, 11 Eylül 2001’den sonra ABD ve diğer Avrupa ülkeleri göç ve sınır politikalarını güvenlik çerçevesinden ele almaya başlamıştır. Bu çerçeveye göre, göçmenler ulus-devletlerin güvenliğini, istikrarını ve kültürünü tehdit eden unsur olarak ele alınır. Göç politikaları, yasadışı göçmenleri, sığınmacıları ve mültecileri göç etme kararından vazgeçirmeyi amaçlar. Örnek olarak, birçok ülke sınırlarını koruyan güvenlik güçlerinin sayısını artırır, sınırlarına dikenli çitler örer ya da duvarlar inşa eder, mülteci arama kurtarma faaliyetlerine katılmaz. Bu politikalar çerçevesinde devletler ülkeye ulaşmış göçmenleri de takip eder, kolayca gözaltına alır, tutuklar, sınır dışı eder (Wilson ve Mavelli, 2016, 266-267). Bu uygulamalara cevap olarak, yolculuk aşamasında yakalanmamak, sınırları aşmak için, göçmenler yolculuk rotalarını değiştirirler, kırsal bölgelere, çöllere ve denizlere yönelirler. Bu durum, göçmenlerin yolculuklarını tehlikeli yapmakta, ölümlere, yaralanmalara, açlıklara ve hastalıklara neden olur (Wilson ve Mavelli, 2016, 265; Bauman, 2008, 31-32). Bu trajedilere ilâveten, göçmenlerin sosyal ilişkilerinden ve doğdukları mekândan ayrıldıkları, yalnız başına oldukları, çoğu zaman umutsuzluk ve belirsizlik içinde olduklarını da aklımızda tutmalıyız.

Göç politikaları ve uygulamaları sosyal ve fiziksel zorluğa neden olur. Sosyal zorluklar: Göçmenlerin, güvenlik güçleri tarafından geri gönderilmelerini ve tutuklanmalarını; mafya ve uyuşturucu satıcıları tarafından fiziksel saldırılara uğraması ve soyulmalarını; kaçakçılar tarafından cinsel saldırılara uğramalarını ve kaçırılmalarını kapsar. Örnek olarak, Khawaj vd. (2008) göçmenlerin Avustralya’ya yolculuklarında fiziksel ve cinsel saldırılara uğradıklarını ve izole edildiklerini rapor eder (500). Fiziksel zorluklar ise göçmenlerin nehirleri, tepeleri, ormanlıkları ve çölleri yürüyerek geçerken yaşadığı tehlikelerle ilgilidir (Groody, 2002, 229-230). Bu geçişler sırasında 2015 yılında 2.212, 2016’da 4.193, 2017’de 2.719, 2018’de 1.999, 2019’da 2.073 ve 2020 yılının ilk 5 ayında 995 kişi dünya genelinde yolculuk esnasında hayatını kaybetmiştir (*Missing Migrants Project*, t.y.). Toplum bilimcileri bu trajediler nedeniyle göç konusunun güvenlik konusu olarak ele alınmasını eleştirirler. Wilson ve Mavelli’ye (2016) göre, göç politikaları ve uygulamaları insani trajediler, ölümler, gereksiz harcamalar dışında bir faydası olmadığını

söyler (267). Birgül Demirtaş (2019), göç meselesinin toplumsal bir mesele olduğunu ve güvenlik güçleriyle değil toplum bilimcileriyle ve siyasi aktörlerle çözülmesi gerektiğini tavsiye eder (2).

Yolculuk aşamasındaki zorluklar, tehlikeler ve duygusal deneyimlerle baş edebilmek için göçmenler dine yönelirler. Khawaja vd.'nin araştırmasında göçmenlerin Afrika'dan Avustralya'ya deniz yolculukları sırasında korsanlarla karşılaştıklarında ve dalgalardan korktuklarında dini metinleri okuduklarını ve dualar ettiklerini aktarır (Khawaja vd., 2008, 492). Sara Hamood (2006), Afrika'dan Avrupa'ya göç edenler üzerinde yaptığı çalışmada katılımcılardan birinin şöyle dediğini aktarır: "Yolculuğun tehlikeli olduğunu biliyorum. [...] Tanrıya dua ettim. Ben yaşamımı Tanrı'nın eline bıraktım. Eğer o ulaşmamı isterse ben her şekilde ulaşırım." (53). Diğer araştırmalarda da göçmenlerin, yolculuk boyunca kutsal kitapları, sembolleri, aziz figürlerini ve tesbihleri, mumları yanlarında taşıdıkları ve bunları kullanarak ibadet ettikleri, geçici mabetler kurdukları ve dini tek güvenilir liman olarak gördükleri tespit edilmiştir (Dorais, 2007, 57-68; Hagan, 2008, 124-131). Yolculuk aşamasında yapılan dini pratikler ve kullanılan dini objelerin önemli rolleri vardır. Sara Hamood, dini pratiklerin tehlikeler ve zorluklar karşısında göçmenlere manevi destek, teselli, umut ve huzur verdiğini ifade eder (Hamood, 2006, 58). Kim Knott (2016), Londra'da yaşayan Müslüman göçmenlerin yolculuklarını Hz. Muhammed (s.a.v)'in 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicretine benzettiklerini ifade eder. Knott (2016), Bu benzerliğin yolculuklarına manevi bir anlam kattığını ve yaşadıkları zorlukları hafiflettiğini aktarır (77). Bu çalışmalar, bize göçmenlerin dini geride bırakmadıklarını, aksine yanlarında taşıdıklarını, ihtiyaç duyduklarında ona döndüklerini ve kullandıklarını gösterir. Ayrıca, bu örnekler, dinlerin yolculuk esnasında göçmenlere manevi destek ve koruma verdiğini gösterir.

Yolculuk aşamasında göçmenlerin imdadına çoğu zaman kiliseler, inanç temelli ve sivil yardım kuruluşları yetişir. Bu kurumlar ve kuruluşlar göçmen geçiş yolları üzerindeki köylerde, kasabalarda, kent merkezlerinde ve sınır kapılarında yer alır. Orta ve Güney Amerika'dan ABD'ye ve Afrika'dan Avrupa'ya olan göç yolları uzun yıllardır göçmenlerin kullanmasından dolayı dini kurumlar ve kuruluşlar yol boyunca buralarda yer alırlar (Bava, 2011, 493; Menjívar, 2006, 999). Bu kurum ve kuruluşlar, Birleşmiş Milletler Uluslararası Göç Örgütü (International Organization of Migration, IOM) ve Katolik Yardım Hizmetleri (Catholic Relief Services) tarafından finansal olarak desteklenmektedir (Eppsteiner ve Hagan, 2016, 54-55)

Yolculuk aşamasında kiliselerin ve inanç temelli kuruluşların göçmenler için rollerini şu şekilde sıralanabilir. 1) Bu kurumlar ve kuruluşlar, yemek, barınma ve sığınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılar; sağlık hizmetleriyle ilgili bilgi ve rehberlikle birlikte sosyal ağlar sağlar. 2) Onlar, güvenli yollar, güzergâhlar boyunca yer alan sığınma yerleri ve ibadethaneler hakkında göçmenlere bilgi verir. Takipçilerine göçmen misafirleriyle dayanışma içinde olmalarını tavsiye eder (Hagan, 2008, 92-95). 3) Kiliseler, sosyal mekân olarak göçmenlerin farklı göçmen gruplarıyla tanışmaları ve yeni sosyal ilişkiler geliştirmelerini sağlar (Wilson, 2011, 550). 4) Sınır boylarında yakalanan ve tutuklanan göçmenler yerel dini liderleriyle telefon yoluyla iletişime geçerler ve yardım isterler. Dini liderler onlara ne yapması gerektiği konusunda yardım eder ve danışmanlık yaparlar. Dini kurumlar sadece göç edenler için önemli bir sığınak değil geride kalanlar için de önemlidir. Geride kalanlar da yakınlarının yolculuğunun güvenli geçmesi için kiliselerde toplu dua ederler (Hagan ve Ebaugh, 2003, 1154).

İlaveten, göç ve din araştırmacıları dini kurumların hukuki meselelerde göçmenlere yardım ettiğini belirtirler. Wilson ve Mavelli'ye (2016) göre, Kuzey Amerika ve Avrupa devletlerinin sınırlarında ve sınır boylarındaki kamplarda uluslararası antlaşmalarla verilmiş haklar ihlal edilmektedir (264-265). Kiliseler, bu hak ihlallerini rapor eder, devlet yöneticilerine uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan sorumluluklarını hatırlatır ve gösteriler düzenleyerek göçmenlerin haklarını savunur (Wilson ve Mavelli, 2016, 272-277). Bu konuyu ülkemizde yapılmış bir çalışmayla örneklendirebiliriz. Tim Jacoby, Roger Mac Ginty ve Bülent Şenay (2019) tarafından 2018 yılında Türkiye'de vaizlerin Suriyeli göçmen/mülteci meselesindeki rollerini araştırılır. Bu çalışmada, Bursa müftülüğünde çalışan din görevlilerin Suriyelilerin sosyal, sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşmaları için yerel yöneticilerle birlikte çalıştıklarını tespit edilmiştir. Mesela, din görevlileri göçmenlerin emeklerinin istismar edilmemesi için fabrika yöneticileriyle ve göçmen çocuklarının eğitimi konusunda yerel idarecilerle görüşmeler yaparlar (4). Bu örnekler, din görevlilerinin ve dini kurumların mültecilerle yerel yöneticiler, göçmenlerle devlet yöneticileri arasında arabulucu bir rolü olduğunu gösterir.

Bu çalışmalardan anlaşılacağı üzere, yolculuk aşaması yalnızlık, ayrılık, belirsizlik hisleriyle birlikte devletlerin göç politikalarından kaynaklanan insani ve fiziksel zorluklar ve tehlikelerle ilişkilendirilir. Yolculukta zorluklar ve tehlikelerle karşılaşan ya da karşılaşma olasılığı göçmenleri, yanlarında taşıdıkları dini kaynaklara, yol boyunca kurulmuş kiliselere, örgütlere ve kuruluşlara yönelik güvenmelerini ortaya çıkarır. Ayrıca, göçmenler, yerel ve popüler olan aziz figürleri, semboller, tesbihler gibi objeler kullanarak

mekân üretmektedirler. Bu mekânlarda ibadet etmeleri halk inanışlarının yolculuk sırasında önemli rol oynadığını sağlar. Metodolojik olarak, etnografik yöntemi kullanan bu araştırmaların göç sürecinde dinin rollerini göçmenlerin bakış açılarıyla anlamamızı sağlar.

2.3. Yerleşme Aşaması

Yerleşme aşaması, göçmenlerin yeni bir coğrafi alana kök salma, uyma, eklemleme ve adaptasyon çabasının olduğu dönemdir. Ancak, bu dönemde göçmenler bir taraftan memleketlerinden ve sosyal ilişkilerinden koştukları için ayrılık, hasret, özlem yaşarken; diğer taraftan farklılaşan sosyo-kültürel yaşamın neticesindeki yalnızlık, yabancılaşma, belirsizlik gibi gurbetlik duyguları yaşarlar (Adıgüzel, 2018, 18). Özellikle, göç edilen yerde karşılayacak kimsenin, insani çalışma koşullarının olmadığı, ötekileştirmenin, köken ve yeni yer arasında sosyo-kültürel farklılıkların belirgin olduğu zamanlarda göçmenlerde yukarıdaki duygular daha fazla ortaya çıkar (Eppsteiner ve Hagan, 2016, 59). Göçmenler bu dönemde yeni yere tutunmak ve yer edinmek için memleketlerinden getirdikleri dini kaynaklara ve mevcut olan dini kurumlara güvenirlir (Erkan, 2016, 76). Dini kaynaklar, kurumlar ve kuruluşlar bu dönemde göçmenlerin yerleşmesini kolaylaştırır ve ev sahibi toplumla ilişkilerini düzenler.

Yerleşme aşamasında kullanılan dini kaynaklar (ritüeller, fikirler, objeler ve bilgiler) birbiriyle ilişkili şu rolleri oynarlar: Dini kaynaklar göçmenlere kim olduklarını ve nereden geldiklerini hatırlatır (Gozdziak, 2002, 148; Knott, 2016, 75-76). Dolayısıyla, bu kaynaklar, gurbette memleketi hatırlatarak, kökene ilişkin etnik ve kültürel kimliği korur. 2) Dini kaynaklar göçmenlere manevi ve psikolojik destek, rehberlik, teselli ve umut sağlar. Örnek olarak, McMichael (2002), Melbourn'e yerleşen Somalili Müslüman kadınların yaşadıkları zorluklar karşısında dini kaynakları güvenebilecekleri tek varlık olarak gördüklerini tespit eder. McMichael, Müslüman kadınların üzüntü, depresyon, yalnızlık, tedirginlik zamanlarında İslam'ı öğretilerin, duaların ve ibadetlerin onları teselli ettiğini aktarır (181-187). Knott'un (2016) çalışmasında Londra'da yaşayan Bangladeşli göçmenlerin dua ederek ekonomik, sosyal ve bireysel sıkıntıların üstesinden geldiklerini, onları güçlendirdiğini ve umut verdiğini tespit eder (75-76). 3) Günay (2003), Almanya'da yaşayan Türklerin halk inanışlarına, objelerine ve pratiklerine göç ettikten sonra da kullanmaya devam ettiklerini, göçmenler için bir sığınak, bütünleşme, dayanışma, telafi ve başvuru kaynağı olarak gördüklerini aktarır (64). Bu örnekler, göçmenlerin bildiği ve aşına olduğu dini kaynakları yanında taşıdıkları ve yerleşme sırasında kullanarak yerleştiklerini gösterir. Bu örnekler, dini kaynakların, göçmenlere gurbette kimliklerini koruma, zihinsel olarak memlekette olmayı ve hemşerileriyle ve dindaşlarıyla bütünleşme sağlamakla birlikte onlara manevi destek, teselli ve umut verir. Bu şekilde, bu kaynaklar, göçmenlerin gurbete yerleşmesinde önemli roller oynar.

İlaveten, göçmenler dini objeler, pratikler ve etkinlikler yoluyla yabancı yerde kendilerine ait mekânlar üretirler. Günlük kullanılan bir oda, cadde, istasyon ve dernek, dini kaynaklar yoluyla anlamlı mekânlara dönüşebilir. Göçmenler, bu mekânlarda manevî bir rahatlama, sekine¹, arınmışlık, huzur bulduklarını ifade ederler (Tweed, 2006, 123-163). İlaveten, bu mekânlarda kullanılan objeler ve pratikler göçmenlere gurbette memlekette olma hissi sağlar; çünkü onlar memleketten getirilmiştir, memleketi hatırlatır ve olmayı hayal ettirir (D'Alisera, 2010, 108). Memlekette olma hissi de yerleşme aşamasında kendini mekânsız, yabancı yerde hissedenden ve memleketine özlem duyan göçmenler için değerlidir. Bu durum, memleketin, aynı yerden göç eden göçmenler için zamansal ve mekânsal olarak paylaşılan bir coğrafi yerdir. Bu nedenler, dini kaynaklarla üretilen bu mekânlar göçmen grupları arasında aidiyet hissi ve bütünleşme sağlar. Ayrıca, bu memleketin hatıralar ve hayaller yoluyla üretildiği düşündüğümüzde, yeni yere yerleşme göçmenlerin memleket ve gurbet arasında müzakere ederek gerçekleşen bir deneyim olduğu ortaya çıkar (Yılmaz, 2018, 153-181).

Yerleşme aşamasında bireysel dinin yanında, kiliseler ve camiler gibi dini kurumların ve inanç temelli kuruluşların da göçmenler için rolleri vardır. Kennet J. Guest'in (2003) New York'taki Çinli göçmenler üzerine yaptığı araştırmada dini kurumların göçmenler için fırtınanın içindeki "güvenli limanlar" olarak niteler (171). Dini kurumların göçmenler için rollerini şu şekilde sıralayabiliriz. İlk olarak, dini kurumlar, göçmenlerin temel ihtiyaçlarını karşılama, iş ve ev bulma, hastane işleri gibi konularda göçmenlere yol gösterir ve yardım eder (Menjívar, 2006, 1024). İkinci olarak, göçmenlere haklarını savunma, oturma ve çalışma izninin alınması gibi bürokratik işlerde yardım eder. Bu roller, özellikle dil konusunda zorluk yaşayan, ulaşım araçlarına sahip olmayan, önceden resmi dairelere gitmemiş ve resmi işler hakkında yeterli tecrübesi olmayan göçmenler için daha da önemlidir (Hirschman, 2004, 1210).

¹ Sekine kelimesi kişiyi teskin eden şey anlamına gelir. Tasavvuf kaynaklarında ise, manevi feyzin gelişi, gönül huzuru anlamına gelir (Gürkan 2009).

Üçüncü olarak, bu kurumlar etiketlenmiş ve dışlanmış göçmenleri, ön yargısız bir şekilde kabul eder, diğer göçmenlerle bir araya gelmelerine ve göçmenlerin yeni sosyal ağlar oluşturmalarını sağlar (Min, 1992, 1372-1373). Dördüncü olarak, kiliseler, kültürel programlar, kutsal günlerde çocuklara uygun etkinlikler ve dini sohbetler düzenleyerek etnik, kültürel ve dinsel aidiyetlerin ve kimliklerin devam etmesini sağlar (Min, 1992, 1383-1385). Beşinci olarak, Guest'e (2003) göre, kiliseler, emekleri suiistimal edilen, kayıt dışı bir işçi olarak görülen, görmezden gelinen ve istenmeyen göçmenlere saygı duyulan statüler ve roller vererek şahsiyetleşmelerini sağlar. Guest'in ifadesiyle, "dışarda kaçak, istenmeyen ve yasa dışı olan göçmenler içerde tanrının çocuklarıdır." (171). Böylelikle, kiliseler göçmenlere manevi bir kişilik ve statü vererek kendilerini değerli hissetmesini sağlar.

Göç araştırmalarında saygın bir yeri olan Avrupa'daki Türkiyeli göçmenler için camilerin, derneklerin ve kültür merkezlerinin çeşitli işlevleri olduğu vurgulanır. İlk dönem göçmenler, ev sahibi toplumun ve devletin dışlayıcı yaklaşımları ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için kendilerine ait cami, dernek, mahallî, kültür merkezi vb. mekânlar kurmuşlardır (Korkmaz, 2011, 377). Bu yerlerin önemli rollerinden bazıları şunlardır. İlk olarak, bu kurumlarda ve kuruluşlarda yapılan sohbetler, verilen Kur'an ve din dersleri gibi dini faaliyetler yoluyla dini bilgiler gelecek nesillere aktarılır. Ayrıca, bilgisayar, nakış ve Türkçe eğitimleri gibi eğitsel ve kültürel faaliyetler organize ederek bu kurumlar gelecek nesilleri kültürel asimilasyonlara karşı korur. İkinci olarak, "tampon mekanizma" olarak işlev göyerek etnik, dini, kültürel kimlikleri korur ve bütünleşme sağlar (Günay, 2003, 59). Üçüncü olarak, bu kurum ve kuruluşlar göçmenlere sosyalleşme imkânı verir. Dördüncü olarak, Diyanet adına çalışan din görevlileri, hapishaneleri, hastaneleri ve evleri ziyaret ederek göçmenlere moral ve psikolojik destek verir (Günay, 2003, 53). Bu örnekler, dini kurumların ve kuruluşların dini, kültürel ve sosyal rolleri sağlayarak yeni yere yerleşmeyi kolaylaştırır.

Dini kaynaklar, kurumlar ve kuruluşlar göçmenler için her zaman pozitif roller oynamaz. 2015 Kasım ayında ABD'li siyasetçiler, Suriyelilerin ülkeye alınmadan önce dini bir testten geçirilmesini ve Müslüman olanların başvurularının reddedilmesini tartışmışlardır (Boorstein, 2015). Bu olay, Suriyeli sığınmacıların dini kimliklerinden dolayı kurumsal olarak dışlanmasını gösterir. Seul'e göre, din, bireysel ve grup kimliğinin önemli bir unsuru ve grup içi ve dışı, "biz" ve "öteki"yi oluşturarak sınır yapıcıdır (Seul, 1999, 566). Gozdziaç'a (2002) göre, "geri kalan her şey ortadan kalksa bile [...] inanç, yaşamları yenileyen ve kimlikleri yeniden inşa eden bir mihenk taşıdır." (145). Göç bağlamında, sınırlar, kökenleri aynı olan göçmenler arasında, göçmenlerle ev sahibi toplum arasında ve göçmenlerle "geride kalanlar" arasında oluşabilir. Örnek olarak, Vazquez ve Wetzel, ABD'de yaşayan Meksikalılar üzerine yaptığı araştırmada Meksikalıların, egemen ırk olan Beyazlara karşı üstünlüklerini göstermek ve ırkçılığa karşı mücadele edebilmek için sınırlar oluşturduklarını iddia eder (1558). Meksikalılar, kendi dini ve kültürel değerlerinin ve kaynaklarının Beyazlarınkinden daha üstün ve otantik olduğunu vurgularlar (1571).

Sınır konusunu, günümüzde sık sık tartışma konusu olan İslam'dan korku anlamına gelen İslamofobi kavramı üzerinden de değerlendirebiliriz. İslamofobi kavramı, korkuyla ilişkilendirilmiş olsa da net bir tanımı yapılamamıştır (Allen, 2010, 123-139). Kavram birbirleriyle iç içe olan ve kesişen tarihsel, kurumsal, sınıfsal, politik, cinsiyet ve etnik kimliklerle ilişkilendirilir. İslamofobi, yanlış bilgiler, önyargılar ve ırkçılık nedeniyle İslam'dan ve Müslümanlardan korkmak, nefret etme, ayrımcılık yapma, sözlü ve fiziksel saldırılarla ilişkilendirilmiştir (Runnymede Trust Islamophobia, 1997, 3). Bayraklı'ya göre, bu kavram, Batı siyasetçileri tarafından, ülkesindeki Müslümanlar ve Müslüman ülkeler üzerine hâkimiyet kurmak için uygulanan bir tür söylemsel araç olarak kullanılır. İslamofobi, ırk temelli eşitsiz kaynak dağıtımının küresel ölçekte sürdürülmesini ve genişletilmesini sağlar (Bayraklı ve Yerlikaya, 2017, 53). Araştırmalar, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanların sözlü-fiziksel şiddetle karşılaştığını, mallarına-mabetlerine saldırıldığını, ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kaldıklarını tespit eder. Bunun sonucunda, Müslümanların kendilerini toplumdan izole etmesine, utangaçlığa, sınırlanmışlığa, dışlanmışlığa, güvensiz hissetmelerine neden olur (Kassam, 2016, 99-103). Bu örnekten, ev sahibi toplumlar, göçmenlerin dini görünüşlerinden, mekânlarından, isimlerinden göçmenlerle aralarına sınırlar oluşturduğunu gösterir. Ancak, yukarıda Meksikalı göçmenler örneğinde olduğu gibi, göçmenlerde sınırlar oluşturup ev sahibi toplumla aralarına mesafe koyabilirler. Şimdi, çoğunlukla göz ardı edilen, fakat sayıca daha fazla olan iç göç ve din üzerine olan çalışmaları, özellikle de Türkiye'deki çalışmaları inceleyeceğiz.

3. İç Göçmenin Yerleşmesinde Din: Türkiye Örneği

Türkiye'de her yıl yaklaşık 2 milyon insan ülke içinde bir coğrafi bölgeden diğerine hareket eder (Şantaş, 2019, 897). Türkiye'de göç olgusu kırsal bölgelerin itici ve kentlerin çekici özellikleriyle açıklanır. İş

imkânlarının kısıtlı olması, hızlı nüfus artışı, tarımsal üretimin ve verimin düşük olması, tarımdaki hızlı makineleşmesi neticesinde iş gücü ihtiyacının azalması, miras yoluyla alanların bölünmesi neticesinde kişi başı tarım alanlarının azalması gibi özellikler kırsal bölgelerin itici yapmaktadır. İş imkânlarının fazla olması, daha iyi yaşam koşullarının olması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlığı, yukarı yönlü sosyal hareketlilik imkânının olması gibi özellikler kentlerin çekici özellikleridir (Şantaş, 2019, 901). Ülkemizde her yıl milyonlarca insan ülke içinde yer değiştirirse de din-iç göç ilişkileri üzerine olan araştırmalar sayıca yetersizdir.

Göç ve kentleşme aşamalarına bağlı olarak göçmenler, yabancılaşma, güçsüzlük ve krizlerle baş başa kalırlar. Bunun nedeni bireyselleşmenin, sekülerleşmenin, uzmanlaşmanın arttığı ve ikincil ilişkilerin yaşam tarzı olduğu kent yaşamı; birincil, samimi ve yüz yüze ilişkilerin var olduğu kır yaşamı arasındaki farklılıklardır. Ayrıca, bu dönemde göçmenler yalnızlık, yabancılık, güvensizlik, belirsizlik hissederek (Çelik, 2012, 301-303). Bu deneyimler iç göçmenlere huzur, güven ve samimiyet sağlayan geleneksel halk inanışlarına, dini gruplara ya da cemaatlere yönlendirir (Çelik, 2012, 301-303).

Göçmenler kente eklenmek için dini pratiklerinde, dindarlıklarında ve algılarında güncelleme yaparlar. Göçmenler kırsal-geleneksel yapıya özgü cemaatsel, ritüelist, büyüsel ve mistik halk dindarlığının yerine, akılcı ve bireyselleşmiş özel yaşamın belirli alanlarına çekilmiş yazılı ve resmi dine yakın dindarlık anlayışını benimserler (Çelik, 2001, 140-141). Ayrıca, göçmenler, kırsal alanlarda ölüm sonrası, ahiret ve özellikle kader gibi inanca olan vurgunun yerini dünya hayatına, çalışmaya ve üretmeye vurgu yapan kent dindarlığını benimserler (Çelik, 2001, 146-147).

İkinci olarak, kırsal - geleneksel dindarlık, kent yaşamına uygun hale gelirken melezleşme ortaya çıkmaktadır. Melez dindarlık, kentlerin çevrelerinde yaşayan gerek geleneksel kültürden gerekse de kentsel değerlerden uzakta; ama her ikisinden de bir şeyleri içinde barındıran ve sentezleyen bir dindarlıktır. Diğer bir ifadeyle, modern kent ve geleneksel kır değerlerinin çatışma içinde değil de yan yana bulunduğu bir dindarlıktır. Son olarak, kentlerin yeni sakinleri, yaşadıkları sarsıntılara, yozlaşmalara ve çatışmalara tepki olarak radikal karakterli veya mistik eğilimli tarikatlar gibi gruplara iştirak ederek kentlere uyum sağlamaya çalışırlar (Çelik, 2012, 303-306).

Göçmenlerin yerleşmesinde dini grupların bireysel, sosyal, manevî rolleri vardır: Bireysel olarak, dini gruplar etkinlikler ve faaliyetler yoluyla kırsal geleneksel yaşamı hatırlatarak göçmenler için “kültür adacı” haline gelir (Çelik, 2012, 304). Bu “adada” göçmenler yaşadıkları güvensizliğe karşı güven, belirsizliğe karşı düzen, ümitsizliğe karşı umut, parçalanmışlığa karşı bütünleşme bulurlar (Erkan, 2016, 43). Sosyal olarak, yalnız kalmış göçmenlere yeni sosyal ilişkiler ve tanıdıklarıyla yüz yüze gelebilecekleri ortamlar sunarlar. Erman’a (2019) göre, dini gruplar haftalık ve aylık dini etkinlikler organize ederek göçmenlerin bir araya gelmesini sağlar. Göçmenler bu sosyalleşme mekânlarında yeni dini kimliğin bir parçası olurken yeni sosyal ağlar ve ilişkiler oluştururlar (531). Dinsel olarak ise, dini gruplar dini sohbetler ve Kur’an dersleri gibi faaliyetler ve etkinlikler yapar. Bu dersler ve sohbetler göçmenlerin dini bilgilerini arttırmaktadır (Erman, 2019, 530-533). Dini grupların bireysel, sosyal ve manevi rolleriyle birlikte göçmenlerin yeni yere yerleşmesini sağlar.

Türkiye dışındaki ülkelerde yapılan iç göç çalışmalarında da benzer sonuçlar bulunmuştur. Kahire’ye yerleşen iç göçmenler üzerine çalışan Farha Ghannam dinin dağılmış iç göçmenleri bir araya getirdiğini ve aidiyet hissi sağladığını tespit eder. Ghannam’a (2002) göre, din, göçmenlere güven, sosyal kontrol ve cemaatsel bir birliktelik sunar (119). Alicia Re Cruz (1998) Meksika’daki Mayalı kadınların göç deneyimleri üzerine yaptığı çalışmada, Protestanlığın göçmen kadınlara sosyo-ekonomik hareketlilik sağladığını belirtir (84). Bu çalışmalardan, dini ibadetlerin, objelerin, kurumların ve derneklerin göçmenlerin etkileşim kurdukları ve sosyal ağlar geliştirdikleri sosyal mekânlar olmaktadır. Bu sosyal mekânlar yabancı bir yere yerleşmenin neticesinde ortaya çıkan zorlukları hafifletmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Araştırmamız, göç aşamalarında – ayrılma, yolculuk ve yerleşme – dinin rollerini araştırmıştır. Göçmenler ayrılık aşamasında riskler, belirsizlikler, kaygı, umut; yolculuk aşamasında korku, tedirginlik ve yalnızlık; yerleşme aşamasında yabancılık, yalnızlık, memleket özlemi ve yeni yere yerleşme arzuları yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Bu deneyimlere anlam bulabilmek, meşrulaştırmak manevi destek ve koruma için göçmenler, dini kaynaklara (kıssalar, pratikler, objeler, semboller, figürler ve kutsal kitaplar) ve dini kurumlara güvenmişlerdir. Ayrılık aşamasında, dini kaynakları göçmenlere manevi destek, yardım ve koruma hissi vererek yolculuğa hazırladığı anlaşılmıştır. Yolculuk aşamasında, dini kaynaklar göçmenlere manevi bir koruma, destek, yolculuklarına dini bir anlam vererek onların korkularını, endişelerini azaltır.

Ayrıca, göçmenler yol boyunca dini kaynakları kullanarak ibadet yapabilecekleri ve diğer göçmenlerle bir araya gelebilecekleri mekân üretirler. Yerleşme aşamasında, dini kaynaklar göçmenlere bütünleşme, memlekette olma hissi, manevi destek ve umut vererek gurbete yerleşmesine yardım eder. Ayrıca, göçmenler dini kaynaklarla kendilerine ait mekânlar üreterek gurbette kendilerine ait mekânlar yaparlar. Bu mekânlar onlara memlekette olma hissi, diğer göçmenlerle sosyal etkileşim kurma imkânı, etnik ve kültürel kimliklerinin yeniden oluşturulmasını ve devamlılığını sağlar.

Göç aşamalarında dini kurumlar ve inanç temelli kuruluşların göçmenler için rolleri göz ardı edilmemelidir. Ayrılma aşamasında, yerel din adamları, kiliselerdeki toplu ibadetler ve etkinlikler yoluyla göçmenlerin tedirginliklerini, belirsizliklerini, korkularını azalttıkları tespit edilmiştir. Yolculuk aşamasında, kiliseler ve inanç temelli kuruluşlar göçmenleri konuk ettiği, diğer göçmenlerle etkileşime imkân verdikleri, temel ihtiyaçlarını karşıladıkları, yol boyunca sığınabilecekleri ve yardım alabilecekleri yerler hakkında bilgi verdikleri ortaya çıkmıştır. Bu kurum ve kuruluşlar sahip olduğu sosyal ağlar sayesinde yalnız göçmenlere yolculuk aşamasında refaketçilik, yardım ve rehberlik sundukları bulunmuştur. Ayrıca, bu kurumlar göçmenlerin uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan haklarını savundukları, hak ihlallerini rapor ettikleri ve göçmen hakları için protestolar düzenledikleri ortaya çıkmıştır. Yerleşme döneminde bu kurum ve kuruluşlar dinsel ve kültürel etkinliklerle kimliğin korunmasını, aidiyetin oluşmasını ve dayanışma sağladığı tartışılmıştır. Ayrıca, bu kurumlar göçmenlerin temel ihtiyaçlarını giderdikleri, iş ve ev bulmada onlara yardım ettiği tespit edilmiştir.

Araştırmamız sadece mevcut kaynaklardaki bilgi birikimin toplayı ve sunmamıştır; göç-din ilişkileri üzerine olan kaynaklardaki boşlukları da vurgulanmıştır. İlk olarak, din-göç ilişkileri üzerine, özellikle ülkemizde, yeterli çalışma yapılmamıştır. İkinci olarak, din-göç ilişkileri üzerine olan araştırmaların çoğu göçmenlerin yeni yere yerleşmesi, ev sahibi toplumla ilişkiler, dini ve kültürel değişimler üzerine odaklanmıştır. Ancak, ayrılma ve yolculuk aşamaları üzerine çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu az sayıdaki kaynaklardan incelenerek Müslüman göçmenler üzerine araştırmalar yapılmalıdır. Bu araştırmalar sayesinde Müslüman göçmenlerin hangi dini kaynakları kullandıkları ve bunların göçmenler için rolleri tartışılmalıdır. Üçüncü olarak, göç-din ilişkileri üzerine çalışmalar, özellikle ülkemizde, makro bir yaklaşımla ele alınmış ve sadece dini hayatın değişimini incelenmiştir. Ayrıca, bu araştırmalar dinin rollerini kentleşme ve sosyo-kültürel değişimlere indirgemektedir. Bunun yerine, mikro bir yaklaşımla, göçmenlerin gözüyle, dini kaynakları ve rolünü araştırmamız göç süreci ve din ilişkisini daha detaylı anlamamızı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Yusuf (2018). Kültürel Uyum ve Birlikte Yaşamak. *Diyanet Dergi*, 328, s. 16-20.
- Ager, Alaister. & Ager Joy (2016). Religion, Forced Migration, and Humanitarian Response. J. B. Saunders, E. Fiddian-Qasmiyeh, ve S. Snyder (Der.). *Intersections of Religion and Migration: Issues at the Global Crossroad* içinde (ss. 285-311). New York: Palgrave Macmillan.
- Allen, Christopher (2010). *Islamophobia*. Farnham: Ashgate.
- Ammerman, Nancy (2007). *Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives*. Oxford: Oxford University Press.
- Bauman, Zygmunt (2008). *The Strangers at Our Door*. Malden, MA: Polity.
- Bava, Sophie (2011). Migration-Religion Studies in France: Evolving Toward a Religious Anthropology of Movement. *Annual Review of Anthropology*, 40(1), s. 493-507.
- Bayraklı, Enes, ve Turgay Yerlikaya (2017). Müslüman Toplumlarında İslamofobi Türkiye Örneği. *Ombudsman Akademik*, 4(7), s. 51-70.
- Boorstein, Michelle (2015) Why the Question of Christian vs. Muslim Refugees Has Become so Incredibly Divisive. *Washington Post*. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/news/acts-of-faith/wp/2015/11/19>.
- Çelik, Celaleddin (2001). "Kentleşme Sürecinde Dini Hayat". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(11), s. 131-52.
- Çelik, Celaleddin(2012). Göç, Kentleşme ve Din. İ. Çapcıoğlu ve N. Akyüz (Der.). *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları , ss. 297-307.
- D'Alisera, JoAnn (2010). Public Spaces/Muslim Places: Locating Sierra Leonean Muslim Identity in Washington, D. *African Diaspora: Transnational Journal of Culture, Economy & Society*, 3(1), s. 94.
- Demirtaş, Birgül (2019). Mülteciler ve Güvenlikleştirme. *Uluslararası İlişkiler Konseyi*,s. 1-8.
- Dorais, Louis Jacques (2007). Faith, Hope and Identity: Religion and the Vietnamese Refugees. *Refugee Survey Quarterly*, 26(2), s. 57-68.
- Eppsteiner, Holly Straut, ve Jacqueline Hagan (2016). Religion as Psychological, Spiritual, and Social Support in the Migration Undertaking. J. B. Saunders, E. Fiddian-Qasmiyeh, ve S. Snyder (Der.), *Intersections of Religion and Migration: Issues at the Global Crossroad* içinde (ss. 49-70), New York: Palgrave Macmillan.
- Erkan, Erol (2016). Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme. *Dinbilimleri Dergisi*, 16(2), s. 43.
- Erman, Tahire (2019). From Informal Housing to Apartment Housing: Exploring the 'New Social' in a Gecekondu Rehousing Project, Turkey. *Housing Studies*, 34(3), s. 519-37.
- Ghannam, Farha (2002). *Remaking the Modern: Space, Relocation, and the Politics of Identity in a Global Cairo*. Berkeley: University of California Press.
- Gozdziak, Elzbieta. M (2002). Spiritual Emergency Room: The Role of Spirituality and Religion in the Resettlement of Kosovar Albanians. *Journal of Refugee Studies*, 15(2), s. 136-52.
- Groody, Daniel (2002). *Border of Death, Valley of Life: An Immigrant Journey of Heart and Spirit*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.

- Guest, Kenneth (2003). *God in Chinatown: Religion and Survival in New York's Evolving Immigrant Community*. NYU Press.
- Günay, Ünver (2003). Göç, Din Ve Değişme: Batı Avrupa'daki Türk İşçileri Örneği. *Bilimname*, 3, s. 35-64.
- Gündoğan, Neval (2015). *Türkiye'de Yaşayan Sığınmacı ve Mültecilerin Psikososyal Gereksinimleri ve Psikolojik Belirtileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Hagan, Jacqueline ve Helen Rose Ebaugh (2003). Calling upon the Sacred: Migrants' Use of Religion in the Migration Process. *International Migration Review*, (4), s. 1145-1162.
- Hagan, Jacqueline Maria (2008). *Migration Miracle: Faith, Hope, and Meaning on the Undocumented Journey*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hamood, Sara (2006). *African Transit Migration through Libya to Europe: The Human Cost*. Cairo: The American University in Cairo.
- Hirschman, Charles (2004). The Role of Religion in 37th Origins and Adaptation of Immigrant Groups in the United States. *International Migration Review*, 38(3), s. 1206-1233.
- Jacoby, Tim, Ginty, Roger, Mac Ginty, Şenay, Bülent. S. (2019). Islam, the State and Turkey's Syrian Refugees: The Vaiz of Bursa. *Journal of Refugee Studies*, 32(2), s. 237-256.
- Kassam, Zayn (2016). The Challenges of Migration and the Construction of Religious Identities: The Case of Muslims in America. J. B. Saunders, E. Fiddian-Qasmiyeh, ve S. Snyder (Der.), *Intersections of Religion and Migration: Issues at the Global Crossroad* içinde (ss. 91-101). New York: Palgrave Macmillan.
- Missing Migrants Project (2020). *Missing Migrants Tracking Deaths Along Migratory Routes*. Published on IOM.org, Retrieved from <https://www.missingmigrants.iom.int>.
- Khawaja, Nigar, Katherine White, Robert Schweitzer, ve Jaimi Greenslade (2008). Difficulties and Coping Strategies of Sudanese Refugees: A Qualitative Approach. *Transcultural psychiatry*, 45(3), s. 489-512.
- Knott, Kim (2009). From locality to location and back again: A spatial journey in the study of religion. *Religion* 39(2):154-60.
- Knott, Kim (2016). Living Religious Practices. J. B. Saunders, E. Fiddian-Qasmiyeh, ve S. Snyder (Der.). *Intersections of Religion and Migration: Issues at the Global Crossroad* içinde, New York: Palgrave Macmillan, ss. 71-91.
- Korkmaz, Arif (2011). *Göç ve Din: İsveç'teki Kululular Örneği*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kurt, Abdurrahman (2008). Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), s. 73-93.
- Mardin, Şerif (1992). *Din ve İdeoloji*. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McMichael, Celia (2002). 'Everywhere Is Allah's Place': Islam and the Everyday Life of Somali Women in Melbourne, Australia. *Journal of Refugee Studies*, 15(2), s. 171-88.
- Menjívar, Cecilia (2006). Liminal Legality: Salvadoran and Guatemalan Immigrants' Lives in the United States. *American Journal of Sociology*, 111(4), s. 999-1037.
- Min, Pyong Gap (1992). The Structure and Social Functions of Korean Immigrant Churches in the United States. *The International Migration Review*, 26(4), s. 1370-94.
- Okumus, Ejder (2016). Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi. *Journal of Turkish Studies*, 11(7), 269-269.
- Perruchoud, Richard, ve Jillyanne Redpath-Cross, ed. t.y. *Göç Terimleri Sözlüğü*.
- Re Cruz, Alicia (1998). Migrant Women Crossing Borders: The Role of Gender and Religion in Internal and External Mexican Migration. *Journal of Borderlands Studies*, 13(2), s. 83-97.
- Runnymede Trust (1997). *Islamophobia a Challenge for Us All*. The Runnymede Trust. *Runnymede Trust Commission On British Muslims and Islamophobia*. London: Runnymede Trust.
- Saktanber, Ayşe (2005). Gündelik Yaşamda Dinin Yeniden Keşfinin Bir 'Aracı' Olarak Kadınlar. T. Bora ve M.. Gültekin (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık* içinde (ss. 813-818). Cilt 6, (2. Bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarat, Leah (2013). *Religion, Migration, and the Mexican Dream*. New York: NYU Press.
- Saunders, Jennifer B., Elena Fiddian-Qasmiyeh, ve Susanna Snyder (Der.) (2016). *Intersections of Religion and Migration: Issues at the Global Crossroads*. New York: Palgrave Macmillan.
- Seul, Jeffrey R (1999). 'Ours Is the Way of God': Religion, Identity, and Intergroup Conflict. *Journal of Peace Research*, 36(5), s. 553-69.
- Sezen, Yümnü (2017). *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel İlgiler ve Tartışmalar*. (2.bs.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Şantaş, Gülcan (2019). Türkiye'de İç Göçün Dağılımı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(45), s. 893-917.
- Tweed, Thomas A. (2006). *Crossing and Dwelling: A Theory of Religion*. Cambridge, Mass. Harvard University Press.
- Usta, Niyazi (2020). Dine Sosyolojik Yaklaşımlar (Sosyolojik Din Tecrübeleri). A. Çiftçi ve P. Fazlı (Der.), *Din Sosyolojisi* içinde Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını, ss. 65-84.
- Van Dijk, Rijk A. (1997). From Camp to Encompassment: Discourses of Transsubjectivity in the Ghanaian Pentecostal Diaspora. *Journal of Religion in Africa*, 27(2), s. 135-59.
- Vasquez, Jessica M. ve Christopher Wetzal (2009). Tradition and the Invention of Racial Selves: Symbolic Boundaries, Collective Authenticity, and Contemporary Struggles for Racial Equality. *Ethnic and Racial Studies*, 32(9), 1557-75.
- Wilson, Erin, K. (2011). Much to Be Proud of, Much to Be Done: Faith-Based Organizations and the Politics of Asylum in Australia. *Journal of Refugee Studies*, 24(3), s. 548-64.
- Wilson, Erin K. ve Luca Mavelli (2016). Taking Responsibility: Sociodicy, Solidarity, and Religious-Sensitive Policymaking in the Global Politics of Migration. J. B. Saunders, E. Fiddian-Qasmiyeh, ve S. Snyder (Der.). *Intersections of Religion and Migration: Issues at the Global Crossroad* içinde (ss. 261-284). New York: Palgrave Macmillan.
- Woodhead, Linda (2013). Tactical and Strategic Religion. N. M. Dessing, N. Jeldtoft, ve L. Woodhead. VT (Der.), *Everyday Lived Islam in Europe* içinde (ss. 9-22). Ashgate: Farnham and Burlington.
- Yılmaz, Hasan Ali (2018). *Internal Migrants and Everyday Islam in the Turkish Context*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lancaster University, İngiltere.